

Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
stanislawa.niebrzegowska-bartminska@mail.umcs.pl

ILE OJCA, ILE MATKI JEST W POLSKIEJ OJCZYŹNIE? JESZCZE RAZ O ROLI DANYCH ETYMOLOGICZNYCH W REKONSTRUKCJI JĘZYKOWEGO OBRAZU ŚWIATA¹

Słowa kluczowe: etymologia, językowy obraz świata, słownik etnolingwistyczny, leksykon aksjologiczny, ojczyzna

Keywords: etymology, linguistic picture of the world, ethnolinguistic dictionary, axiological lexicon, homeland

Dane relewantne etnolingwistycznie w rekonstrukcji językowego obrazu świata

Na gruncie badań lingwistyczno-kulturowych na dobre przyjęło się twierdzenie, że relewantną podstawą źródłową dla rekonstrukcji językowego obrazu świata (JOS) jest tak zwany S–A–T (system, ankieta, teksty). Jerzy Bartmiński w artykule *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata* (1990), gdy definiował JOS jako „wartą w języku interpretację rzeczywistości, którą można ująć w postaci zespołu sądów o świecie”, dodawał, że są to „sądy bądź to utrwalone w samym języku, w jego formach gramatycznych, słownictwie, kliszowanych tekstach (na przykład przysłów), bądź to przez formy i teksty języka implikowane” (Bartmiński 1990: 110). Po 30 latach od wydania tomu *Językowy obraz świata*, w którym publikowany był

¹ Artykuł powstał w ramach grantu: **NCBR** • Koncept ojczyzna i rodzima w świadomości Polaków i Białorusinów. Studium etnolingwistyczne (SZN/1/OJCZBEL/02/2022).

wspomniany artykuł, podczas I Międzynarodowego Kongresu Etnolingwistycznego w Lublinie, ten sam uczony, prezentując założenia badań antropologiczno-kulturowych nad językiem, jako źródła istotne etnolingwistycznie wskazywał: dane systemowo-językowe (słownictwo i gramatykę), dane tekstowe („teksty kultury”, korpusy tekstów), badania eksperymentalne oraz dane „przyjęzykowe”, to jest zapisy wierzeń i praktyk, rysunki, memy internetowe itp. (Bartmiński 2022). W obrębie danych systemowo-językowych za najbardziej „twardą” podstawę poznania obrazu świata uznawał² gramatykę, jako że ta jest dobrym typem danych do porównań międzyjęzykowych, a za najbardziej uprzywilejowaną – słownictwo, jako żywy i dynamiczny inwentarz kultury i jednocześnie swoisty sejsmograf zmian cywilizacyjno-kulturowych, w tym integralne znaczenia słów (zarówno strefy jądrowe, jak i peryferyjne), formy wewnętrzne słów (i ich etymologie), pola semantyczne i ich organizacje, więc relacje nadrzędno-podrzędne, synonimy i antonimy, ciągi derywacyjne i relacje syntagmatyczne, także frazeologizmy, utarte kolokacje (frazemy) i metafory (Bartmiński 2010: 161).

Etymologia a motywacja semantyczna

W artykule chcę przyjrzeć się danym wyróżnionym przez J. Bartmińskiego jako „wewnętrzna forma słowa” (*innere Sprachform* Wilhelma von Humboldta, *vnutrennaja forma* Ołeksandra Potebni) zgodnie z przekonaniem, że perspektywa oglądu świata zawarta jest także w nazwie, to znaczy zarówno w „żywych” formacjach słowotwórczych, czytelnych dla współczesnych użytkowników języka, jak też w formacjach „martwych”, zleksykalizowanych, których znaczenie jest zatarte. Celem nadrzędnym tego typu analiz jest kwestia ogólniejsza, powiązana z założeniami teoretycznymi i metodologicznymi etnolingwistyki jako lingwistyki antropologiczno-kulturowej, zwłaszcza pytanie o to, jak człowiek (podmiot konceptualizujący rzeczywistość, *homo loquens*) charakteryzuje elementy otaczającego świata i w jaki sposób utrwała te charakterystyki w materii samego języka³.

Analizy form pochodnych i etymologizacje pozwalają badaczowi języka być „czułym” na określone charakterystyki „wycinków” obrazu świata. Na przykład jeśli chodzi o wyobrażenie *ŚWIATA*, dociekania etymologiczne „podpowiadają” etnolingwiście, że „światem jest to, co widzialne, jasne, oświetlone, w opozycji do ciemności, a więc to, co dostępne widzeniu i poznaniu przez człowieka – *ten świat* w opozycji do niewidzialnego, nieznanego, tajemniczego *tamtego świata, drugiego świata, zaświatów*” (SSiSL I/4/20). Takie obserwacje wynikają z etymologii słowa *świat* (też ros. *svet* ‘światło’, ‘świat, wszechświat’, stcsłów. *svěť* ‘światło, jasność, źródło światła’,

2 Także we wcześniejszych swoich pracach na temat JOS.

3 O celach etnolingwistyki zob. Bartmiński 2006, 2008, 2016, 2018.

‘świat’, ukr. *svit* ‘świat’ i ‘świt’) wiązane go ze stind. *švētás* ‘jasny, biały’, goc. *hveits*, którego kontynuantami są niem. *weiss* ‘biały’ i ang. *white* ‘biały’ (SSiSL I/4/20; zob. też Bartmiński 2013). W przypadku *PRACY* dane etymologiczne „podświetlają” czynność pracy, jej wytwór lub cierpienie, jakie towarzyszy wykonywanej czynności:

Z trzech hipotez etymologicznych, których najczęstsza wiąże *pracę* z południowo-słowiańskim *pratiti* ‘odprowadzać, towarzyszyć’ (Vasmer 1987; Boryś 2005), druga z przestawionego rdzenia wyrazu **trpěti* ‘cierpieć’ (Holub, Kopečný 1952), a trzecia – z wyrazami *part* ‘grube płótno’, *partac* ‘licho pracować’ (Lehr-Spławiński 1966), najlepiej semantycznie (choć nie formalnie) uzasadniona wydaje się hipoteza trzecia, wiążąca słowo *praca* z tkaniem płótna (zob. Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2016: 26).

W przywołanych tu przykładach *ŚWIATA* i *PRACY* dąży się do wykrycia pierwotnego znaczenia (wskazania pierwotnej motywacji semantycznej) i dotarcia do świata wymarłego, który bywa też częścią naszej współczesności⁴. W ten sposób przerzucany jest punkt ciężkości z zainteresowań formalnych na szeroko pojętą semantykę, to jest na rekonstrukcję procesów konceptualizacyjnych towarzyszących nominacjom. Co istotne, w badaniach uwzględniane są nie tylko pojedyncze słowa (formy wyrazowe i ich znaczenia), ale jednocześnie także wyrazy należące do całego pola leksykalno-semantycznego.

Na ogarnianie badaniami także derywatów zwracała uwagę Swietłana Tołstojowa w artykule *Kul’turnaja semantika i etimologija*, dowodząc, że znaczenia słów pochodnych (derywaty słowotwórcze i semantyczne) oraz „semantyczne charakterystyki słów związanych z danymi relacjami paradygmaticznymi (synonimy, antonimy, hiponimy, hiperonimy, konwersje)” często przechowują pierwotne znaczenie etymologiczne lub jego ślady (Tolstaâ 2006: 386).

Na gruncie polskich badań etnolingwistycznych taki właśnie „gniazdowy” sposób etymologizowania, zgłoszony podczas XII Międzynarodowego Kongresu Słowistów w Krakowie przez Marię Wojtyłę-Świerzowską (1998), zastosowany został na przykład w słownikach etymologicznych Krystyny Długosz-Kurczabowej, która jako zasadę przyjęła nie oddzielne traktowanie każdego wyrazu, lecz zgromadzenie w jednym artykule hasłowym wszystkich słów, które można wyprowadzić ze wspólnej praformy, lub inaczej: przedstawienie kontynuacji wybranych etymonów w dawnej i współczesnej polszczyźnie. W ten sposób powstały zbiory wyrazów, tak zwane gniazda, o różnej liczebności: kilku-, kilkunasto-, kilkudziesięcio-, a nawet kilkusetwyrazowe, połączone wspólnym „przodkiem” – etymonem (Długosz-Kurczabowa 2003: 6).

4 O roli badań etymologicznych w rekonstrukcji językowego obrazu świata zob. Grzegorzczkova 1995; Niewiara 2000; Jakubowicz 1999, 2012, 2015; Popowska-Taborska 2012; Waniakowa 2020.

Podobny kierunek w analizach etymologicznych towarzyszy zespołom badawczym pracującym nad *Słownikiem stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL)⁵ i nad *Leksykonem aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów* (LASiS). W instrukcji opracowanej przez J. Bartmińskiego na użytek słownika etnolingwistycznego mowa o tym, że w ramach fasety poświęconej nazwom przedmiotu hasłowego i ich etymologii winno odpowiadać się na pytanie, jakie cechy X-a (przedmiotu, jego wyobrażenia) zostały utrwalone w nazwie. Mamy tu zatem wyraźną zbieżność z analizami słowotwórczymi, których celem (także na materiale synchronicznym) jest odkrycie motywacji semantycznej nazwy. Redaktor SSiSL stwierdza:

Jako etnolingwiści nie rozdzielamy danych na synchroniczne i diachroniczne, przyjmujemy perspektywę panchroniczną. Zarówno analiza etymologiczna, jak analiza słowotwórcza mają z etnolingwistycznego punktu widzenia jednakową przydatność – odkrywają sposób postrzegania i konceptualizacji przedmiotu przez podmiot mówiący. [...] Przyjęcie panchronicznej perspektywy onomazjologicznej jest zgodne z założeniami lingwistyki kognitywnej⁶.

Zgodnie z postulatami Franciszka Sławskiego w części etymologicznej haseł w SSiSL zestawiamy kolejno: nazwę przedmiotu (jej warianty morfologiczne, nie fonetyczne), derywaty polskie (znaczące, niekoniecznie wszystkie), odpowiedniki innosłowiańskie, odpowiedniki indoeuropejskie, ewentualnie paralele semantyczne spoza rodziny wyrazów („gniazda etymologicznego”)⁷.

Na użytek tego szkicu przyjmuję postulaty dotyczące etymologizacji wyartykułowane przez J. Bartmińskiego, mając na uwadze, że przyjęcie perspektywy panchronicznej w badaniach etnolingwistycznych i gniazdowa analiza leksyki nazywającej ojczyznę w języku polskim (*ojczyzna* i *patria*, *macierz*, *państwo*, *kraj*), jej znaczeń i podstaw onomazjologicznych pozwoli dotrzeć do uogólnionego doświadczenia polskiej wspólnoty językowo-kulturowej – do sposobu konceptualizacji polskiej *OJCZYZNY*. W analizach nieobce jest mi również stwierdzenie Ryszarda Tokarskiego, że „współczesność bez poświadczonych historycznie korzeni byłaby zawieszona w próżni” (Tokarski 1999: 20).

5 Analogiczną perspektywę przyjęli etnolingwiści lubelscy: Brzozowska 2009; Bartmiński 2013; Kaczan 2015; Kielak 2015.

6 Z instrukcji opracowanej przez J. Bartmińskiego dla autorów haseł w SSiSL (maszynopis dostępny w Pracowni Etnolingwistycznej im. Jerzego Bartmińskiego). J. Bartmiński zwracał przy tym uwagę, że podejście do etymologizacji w SSiSL różni się np. od stanowiska Hanny Popowskiej-Taborskiej (2012), która ostro odróżnia diachronię (etymologię) od synchronii.

7 Tamże.

Ojczyzna i patria

Polskie słowo *ojczyzna*, które na przestrzeni dziejów zmieniało swoje znaczenie, ma „ojcowski” źródłosłów – potwierdza to Wiesław Boryś, pisząc, że „od XIV w. *ończyzna* / *oczszyzna* / *otczyzna* / *otszyczna* / *ojczyzna*” znaczy tyle, co ‘majątek odziedziczony po ojcu, dziedzictwo, ojcowizna, sukcesja’ (por. psł. **otčina* ‘dziedzictwo po ojcu, ojcowizna’, od psł. **otъcъ* ‘ojciec’, z przyr. *-*ina*, który w języku polskim został zastąpiony przez ekspansywny *-izna* – tak między innymi w formach *ojcowizna*, *męczyzna*, *obczyzna* [SEBor: 386]). Ustalenia te potwierdza K. Długosz-Kurczabowa w *Wielkim słowniku etymologiczno-historycznym języka polskiego*, zwracając uwagę, że analogicznie do tego *macierzyna* to ‘spadek po matce’, a *dziadkowizna* – ‘spadek po dziadku’ (WSE-HJP: 469; podob. NSEJP: 378).

Znaczenia wyróżnione przez W. Borysia i K. Długosz-Kurczabową zostały potwierdzone w *Słowniku polszczyzny XVI wieku – ojczyzna* to: 1. ‘majątek dziedziczny po ojcu (głównie posiadłość ziemska)’; 2. ‘kraj dziedziczny władcy lub dziedzica tronu’; 3. ‘ziemia rodzinna, kraj pochodzenia; niekiedy: jej mieszkańcy’; a. ‘niebo w stosunku do ludzi „przebywających na wygnaniu”’; b. ‘o ziemi’ (SPXVI XXI: 135–136). Podobne znaczenia notuje *Słownik języka polskiego* Samuela Lindego (SL III: 526). W *Słowniku warszawskim* następuje natomiast wzbogacenie hasła *ojczyzna* (*ojcowizna*, *ończyzna*) o znaczenie 4: ‘genitalia męskie’ (SW III: 727).

W pierwszym powojennym słowniku akademickim *ojczyźnie* przypisano trzy znaczenia, choć są one podawane w innej kolejności niż w słownikach wcześniejszych – to: 1. ‘kraj, w którym się ktoś urodził i który jest krajem jego rodaków’, przen. ‘kraj lub miejscowość, skąd ktoś pochodzi, gdzie przebywa, skąd bierze początek; siedlisko, kolebka’; 2. ‘miejscowość, w której się ktoś urodził, strony rodzinne’; 3. dawn. ‘miejscowość ojcowska, spadek po ojcu, ojcowizna’ (SJPD V: 898)⁸. Zbliżone znaczenia znajdziemy także w *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Mieczysława Szymczaka, przy czym w pierwszym znaczeniu eksponuje się nie tylko pojmowanie *ojczyzny* jako kraju urodzenia, ale także powiązanie miejsca urodzenia z państwem i narodem oraz z komponentem „bycie obywatelem” tego kraju (SJPSz II: 497). Postrzeganie *ojczyzny* jako kraju urodzenia, z którym jest się związanym więziami emocjonalnymi i kulturowymi, przynosi *Inny słownik języka polskiego* pod redakcją Mirosława Bańki (ISJP I: 1147).

Generalnie rozwój znaczeniowy słowa *ojczyzna* przebiega zatem od majątku odziedziczonego po ojcu – przez kraj (i miejscowość, w którym/której ktoś się urodził lub z którego/której coś się wywodzi / bierze początek) i ziemię ojczystą – aż po całą ziemię i niebo. W znaczeniach dominują sensory związane z początkiem życia, miejscem urodzenia i/lub dziedziczenia, z przestrzenią bliską, wręcz intymną (co potwierdza znaczenie *ojczyzny* jako genitaliów).

8 Dwa pierwsze znaczenia potwierdzane są również przez MSJP: 502 i PSJP: 597.

W polszczyźnie do gniazda leksykalno-semantycznego „ojczyzny”, więc do najbliższych *ojczyźnie* słów pokrewnych, należą:

praojczyzna – 1. ‘pierwotna siedziba jakiegoś narodu, ludu, rodziny lub jakiejś wspólnoty’; 2. ‘miejsce, w którym coś powstało i dopiero później szerzej się rozpowszechniło’ (WSJP PAN);

ojczysty – 1. przymiotnik od *ojczyzna* ‘kraj, z którego się pochodzi’, a) o niebie, b) o ziemi, a. w odniesieniu do kraju ojczystego jako organizmu politycznego; 2. przymiotnik od *ocięc* w znac. podstawowym; paternus: a) w odniesieniu do mężczyzny: ‘odnoszący się do ojca jako podmiotu działania’ oraz ‘pozostający z ojcem w stosunku pokrewieństwa’, b) w odniesieniu do samca zwierzęcia; cechujący ojca, c) od znac. ‘Bóg jako ojciec ludzi’; będący ojcem; 3. ‘dziedziczony, odziedziczony po ojcu lub przodkach; rodzinny; patrius’; 4. ‘tutejszy, niezagraniczny’ (SPXVI XXI: 133–135);

‘od ojczyzny, domowy, swojski, własny tej krainy’ (SL III: 526);

1. ‘od ojca pochodzący, po ojcu odziedziczony, ojcowski; rodzicielski, rodzinny, rodowy, familijny, domowy’; 2. ‘tyczący się ojczyzny; krajowy, narodowy, swojski, rodzimy, macierzysty, rodowity’; 3. *ojczysty człowiek* ‘poddany’; 4. ‘mający żyjących rodziców’ (SW III: 727)⁹;

1. ‘należący do ojczyzny, tyjący się ojczyzny, właściwy ojczyźnie, będący ojczyzną; narodowy; ojcowski, rodzicielski’; 2. ‘będący miejscem urodzenia, rodzinny; należący do rodziców, rodzicielski, ojcowski’; 3. przestarz. ‘krajowy, niezagraniczny’ (SJPD V: 898);

ojczyzny – ‘odziedziczony po ojcu’ (SPXVI XXI: 142);

‘krajowy, rodak’ (*Ludzi ojczyźnych i przechodniów; Ludzi ojczystych, tj. poddanych*) (SL III: 527); ‘krajowy, swojski, tubylczy’ (SW III: 728);

ojczyźniany – ‘taki, który dotyczy ojczyzny’ (PSWP XXVI: 145); ‘związany z ojczyzną – krajem’ (WSJP PAN);

ojciec – 1. ‘mężczyzna, który spłodził dziecko, a także zwykle je potem wychowuje – w stosunku do tego dziecka’; 2. ‘samiec zwierząt w stosunku do swego potomstwa’; 3. ‘ten, kto coś wynalazł, stworzył lub zainicjował’; 4. ‘zakonnik mający święcenia kapłańskie’ (WSJP PAN);

ojczyste w znaczeniu rzeczownikowym: ‘dziedzictwo po ojcu’ (*Ojciec w posiadanie wprowadzał syna, dziedziczyli tedy synowi ojczyste, synów syny dziadzi, dopóki dziedziczącego syna stało*) (SJPD V: 898, podob. PSWP XXVI: 144);

9 W Słowniku warszawskim jako synonimy słowa *ojczysty* traktowane są: *ojcowisty, ojcowity, ojczewski, ojczyński, oćczyzny*.

ojczystość – a) ‘to, co jest ojczyste, co należy do ojczyzny; rodzimosc’, b) ‘majątność po ojcu; ojcowizna’ (SJPD V: 897–898);

ojczyc to: 1. ‘rodowity mieszkaniec kraju, obywatel’ (*cnotliwy ojczyc; ojczyc Krolestwa Polskiego; ojczyc ojczyzny*), a. ‘rodak’; 2. ‘syn władcy, dziedzic korony [czego]’; 3. ‘tłumaczenie łac. *patricius*’ (SPXVI XXI: 132);

ojczycki – ‘dziedziczny, rodzinny, odziedziczony po ojcu lub przodkach’ (*wieś ojczycka*) (SPXVI XXI: 133);

ojczyściec – 1. ‘rodowity mieszkaniec kraju, obywatel’; 2. ‘patrycjusz w starożytnym Rzymie’ (SPXVI XXI: 135);

ojczyźniak w Słowniku warszawskim ma znaczenie ‘ten, co żyje tylko we własnej ojczyźnie i nie dba o narody postronne; ten, co się zajmuje wyłącznie tylko ojczystymi sprawami’ (SW III: 728).

Synonimem *ojczyzny* w polszczyźnie historycznej jest **patria**. Związek znaczeniowy polskiej *ojczyzny* z łacińską *patrią* i rozdzielanie znaczeń słów *ojczyzna* i *ojcowizna* wyraźnie ujawnia się zwłaszcza w twórczości wychowanych na łacinie polskich pisarzy doby odrodzenia, którzy nawet gdy po polsku pisali o sprawach publicznych, używali łacińskiego słowa *patria*. I choć w 1566 r. Łukasz Górnicki w *Dworzaninie* na temat zapożyczeń językowych pisał: „[M]oim zdaniem lepiej czyni, kto mówiąc o Polsce rzecze »patria moja« niżli »ojczyzna moja«, bo »ojczyzna« częściej się rozumie to, co z gruntu komu ojciec zostawił”, to w pismach współczesnych mu twórców (Bielskiego, Reja, Strykowskiego) równoległe – jako kalka językowa – ugruntowało się rodzime słowo *ojczyzna* w znaczeniu bliskim współczesnemu, pojmowane więc „jako nazwa całego kraju, kojarzone z pojęciem narodu, państwa i króla, używane często z przymiotnikiem »miła«, »wdzięczna«, »łaskawa« i wiązane z wyobrażeniem matki” (Kłoskowska 1991: 53).

W starszych słownikach objaśniających języka polskiego w znaczeniu *ojczyzny* jako ‘kraju’ i ‘ziemi ojców’ mamy więc łacińską **patrię** (**patryję**) w znaczeniach: 1. ‘ojczyzna’, a. ‘ziemia rodzinna, kraj pochodzenia’, b. ‘ziemia rodzinna jako organizm polityczny, państwo’; 2. ‘ojcowizna, majątek ojczysty’ (SPXVI XXIII: 316–317). Stąd obecne w polszczyźnie nazwy postaw i relacji wobec ojczyzny (*patrii*):

patriota ‘osoba, która kocha swoją ojczyznę, czuje się jej częścią, działa dla jej dobra i gotowa jest wiele dla niej poświęcić’, oraz ‘osoba przywiązana do miejscowości lub regionu, z którego pochodzi lub w którym mieszka’ (WSJP PAN);

patriotyzm (z grec. *patriōtēs* ‘ziomek, rodak’) ‘miłość ojczyzny, przywiązanie do swego narodu’ (SJPD VI: 190);

patryjski ‘przymiotnik od *patryja* „ziemia rodzinna jako organizm polityczny; przeznaczony dla ojczyzny”’ (SPXVI XXIII: 320);

repatriacja ‘powrót obywateli jakiegoś kraju do ojczyzny’ (WSJP PAN);

repatriant (z łac. *repatrians, repatriantis* ‘powracający do kraju’) ‘obywatel jakiegoś kraju powracający do ojczyzny po dłuższym pobycie na obczyźnie, zwykle o powracających do kraju przesiedleńcach, wychodźcach, jeńcach wojennych’ (SJPD VII: 926);

patriarcha ‘najwyższy dostojnik duchowny w Kościołach prawosławnych’, ‘w Biblii: jeden z pierwszych ludzi i przodków Izraela’, ‘mężczyzna stojący na czele rodu’, ‘najstarszy przedstawiciel jakiegoś środowiska’ (WSJP PAN);

patriarchat ‘forma organizacji społeczeństwa, w której dominującą rolę w stosunkach rodzinnych i społecznych pełni mężczyzna’ (WSJP PAN);

patriarchalny ‘oparty na poszanowaniu starszeństwa, związków rodzinnych i tradycji’, ‘odnoszący się do patriarchatu – formy organizacji społeczeństwa, w której dominującą rolę w stosunkach rodzinnych i społecznych pełni mężczyzna’ (WSJP PAN);

patriarchalizm ‘sposób funkcjonowania, oparty na szacunku dla starszeństwa i tradycji oraz przypisywaniu mężczyźnie wyższej pozycji w rodzinie’ (WSJP PAN)¹⁰.

Przywołana leksyka z gniazda „ojczyzna i patria” wskazuje na konceptualizowanie ojczyzny jako „kolebki”, miejsca urodzenia, dziedziczonego po przodkach, swojskiego, rodzimego (pozostającego w opozycji względem zagranicy), wiążanego z osobami bliskimi, przede wszystkim z ojcem, z jego autorytetem i władzą oraz z jego uprzywilejowaną pozycją w rodzinie. Miejsce takie darzone jest miłością, do niego się chętnie wraca. W ramach gniazda leksykalnego ojczyzna kojarzona jest także (choć rzadziej) z państwem i instytucją polityczną oraz z niebem.

Macierz

Polskie słowo **macierz** (często jako człon nazw własnych, np. *Macierz Polska*) dziś występujące w znaczeniu ‘ojczyzna’, od XIV w. miało znaczenie ‘matka’ (SEBor: 309). We współczesnej polszczyźnie ma sześć znaczeń (przywołajmy najważniejsze ze względu na konceptualizację ojczyzny): 1. ‘matka – kobieta, która urodziła dziecko’; 2a. książk. ‘ojczyzna – kraj’, 2b. ‘ojczyzna – ludzie’; 3. ‘ojczyzna – miejsce, z którego coś się wywodzi lub występuje w nim w dużej ilości [...]’; 6. informat. ‘urządzenie służące do przechowywania danych, wyposażone w kilka, kilkadziesiąt lub kilkaset połączonych ze sobą nośników pamięci – dysków’ (WSJP PAN).

¹⁰ Odnotowuję tu jedynie wybrane znaczenia słów.

Jakie informacje o ojczyźnie niesie z kolei polska leksyka pozostająca z *macierzą* w relacji pokrewieństwa?¹¹

macierzysty 1. ‘taki, od którego coś bierze początek; pierwotny, pierwotny’; 2. ‘taki, z którym ktoś jest związany urodzeniem, pochodzeniem, przynależnością organizacyjną itp.; własny, rodzimy, ojczysty’; 3. przestarz. ‘dotyczący matki, właściwy matce, należący do matki’ (SJPD IV: 358–359);

macierzyste w znaczeniu rzeczownikowym – analogicznie do *ojczyste* – to ‘spadek, dziedzictwo po matce, *macierzyna*’ (*Ojciec macierzyste w dożywociu trzyma, wtedy dzieciom oddaje, gdy bierze drugą żonę*) (SJPD IV: 359; por. WSE-HJP: 469);

macierznik ‘łożysko’ (SEBr: 325);

macierzanka to ‘niewielka roślina ze zdrewniałą łodygą, podługnymi listkami i fioletowymi kwiatami, uprawiana ze względu na właściwości lecznicze, kosmetyczne oraz ozdobne’ (WSJP PAN); synonimicznie zwana *macierzą duszką*, kojarzona z kobiecością i macierzyństwem (SSiSL II/4/191) – wiązana jest z ludowym wierzeniem o wcielaniu się w nią duszy przedwcześnie zmarłej matki (SEBor: 309);

mac daw. ‘matka’ (WSJP PAN);

maciora ‘samica świni lub dzika’; potocz. pejorat. ‘kobieta, zwłaszcza tęga, wobec której mówiący odczuwa pogardę’ (WSJP PAN); por. też: dial. *maciory*, *maciorki* (*macierki*), mn. ‘łodygi nasienne konopi; ziemniaki zasadzone, sadzeniaki’, stp. od XV w. *maciorka pszczelna* ‘matka, królowa pszczół’ (SEBor: 309);

macica ‘narząd układu rozrodczego u kobiet i samic kręgowców, w którym rozwija się embrión, lub odcinek dróg rodnych bezkręgowców, w którym gromadzone są i rozwijają się jaja’ (WSJP PAN); por. też *macica* jako ‘główny korzeń, pień jako podstawa rozgałęzień’, stp. XV w. też ‘matka’, ‘winna latorośl, jej krzak, gałązka’, ‘źródło strumienia lub rzeki’, w XIV w. ‘matnia, worek u sieci’, [...] strus. *matica* ‘matka’, ‘początek, podstawa’, r[os]. *mática* ‘belka podtrzymująca sufit’, ‘matnia niewodu’, [...] cs. *matica* ‘źródło; magnes’” (SEBor: 309);

mamka ‘kobieta, która odpłatnie karmi piersią dziecko innej kobiety’ (WSJP PAN);

matka 1. ‘kobieta, która urodziła dziecko, a także zwykle potem je wychowuje – w stosunku do tego dziecka’; 2. ‘samica zwierząt w stosunku do swego potomstwa’; 3. ‘u niektórych owadów samica zdolna do rozrodu’; 4. ‘siostra zakonna pełniąca kierowniczą funkcję w zakonie’; 5. ‘coś, co daje początek jakimś cechom, skłonnościom lub działaniom’; 6. ‘przedmiot lub organizacja nadrzędna albo wzorcowa w stosunku do innych przedmiotów lub organizacji tego typu, zwykle później powstałych’ (WSJP PAN). Inne znaczenia to: ‘źródło czegoś, początek czegoś’ (już w XV w.);

11 Etymologie słów z tego gniazda omawia F. Sławski w artykule *Matka, mac, macica, macierz, maciora, mama* (1998).

‘roślina macierzysta przeznaczona na rozsądę’; dial. ‘nasienie przeznaczone do siania lub sadzenia’; słowińskie ‘sadzenia’; w stp. ‘coś najważniejszego, podstawowego’, np. ‘podstawowa, najważniejsza kraina’, ‘najważniejsze miasto’, ‘główne koryto rzeki’ (Sławski 1998: 7);

matecznik 1. ‘trudno dostępne miejsce, w którym dzikie zwierzęta znajdują dobre warunki do życia’; 2. ‘miejsce, z którego jakieś osoby lub zjawiska pochodzą i w którym mają lub miały wyjątkowo korzystne warunki rozwoju’; 3. ogrod. ‘miejsce, w którym uprawia się rośliny przeznaczone do rozmnażania’; 4. zool. ‘komórka pszczelego plastra, w której rozwija się pszczela matka’ (WSJP PAN).

Gniazdo „macierzy” ogniskuje figura „matki” – semantyka słów przynależnych do tej grupy leksykalno-semantycznej ukazuje ojczyznę jako miejsce związane z urodzeniem, pochodzeniem, wychowaniem i wzrostem oraz ogólnie – z początkiem i z życiem, jako miejscem, do którego subiekt się poczuwa („przynależy”). Jest to przestrzeń rodzima, intymna i bezpieczna, dziedziczona po matce i z nią kojarzona.

Państwo

Słowu **państwo**, używanemu niekiedy zamiennie z *ojczyzną*, przypisywane są znaczenia: ‘zorganizowana politycznie społeczność zamieszkująca określone terytorium, mająca swój rząd i swoje prawa’ (SJP PWN). W *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego w sposób bardziej rozbudowany notuje się ich aż siedem: 1. ‘trwały związek ludzi stale osiadłych na pewnym terytorium, podlegających jednej władzy zwierzchniej, stanowiącej organ klasowego panowania’; 2. ‘pan i pani jako para małżeńska; małżeństwo, stadło’; 3. ‘pan i pani jako gospodarze, chlebobdawcy w stosunku do swych sług, poddanych, podwładnych, podopiecznych itp.’; 4. ‘towarzystwo złożone z osób obu płci [...]’; 5. ‘ludzie bogaci, majątni, pochodzący z możnego rodu, należący do warstwy uprzywilejowanej itp.’; 6. przestarz. ‘bogactwo, zamożność, dostatki; stan pański, pańskie maniery, pańskość, arystokratyczność’; 7. daw. a) ‘panowanie, władanie, rządy, berło’, b) ‘wielkie dobra ziemskie, posiadłość, majątek, klucz, prowincja, kraina, ziemia, kasztelania’ (SJP VI: 88).

Etymologicznie *państwo* związane jest z **panem**, czyli (od XIII w.) z ‘tym, kto ma władzę nad kimś, nad czymś’, w stp. z ‘kasztelanem’, ‘dostojnikiem’, ze ‘szlachcicem posiadającym dobra ziemskie i chłopów, dziedzicem’, z ‘tytułem grzesznościowym, dawanym wysoko postawionym osobom przynależnym do stanu rycerskiego (szlacheckiego), wyjątkowo osobom pochodzenia nieszlacheckiego’, oraz z ‘mężczyzną stojącym na czele gospodarstwa, właścicielem domu’, ‘mężem, małżonkiem’ (SEBor: 410).

Rodzina wyrazów tworząca gniazdo „państwo” jest bardzo bogata. Przywołajmy znaczenia przynajmniej niektórych wyrazów:

państwowy to tyle co ‘odnoszący się do państwa – organizacji politycznej’ (SJPD VI: 90);

państwowość ‘zespół cech właściwych państwu; odrębność, niezależność państwową, byt państwowy; państwo’ (SJPD VI: 90);

państwowiec ‘ten, kto uznaje nadrzędność państwa w stosunku do wszelkich innych form organizacji życia społecznego’ (SJPD VI: 89);

panować od XIV w. ‘sprawować władzę, władać, rządzić’, od XVI w. ‘dominować, podporządkowywać sobie, mieć uprzywilejowaną pozycję’, ‘być właścicielem, rozporządzać, użytkować’ [...] (SEBor: 411);

panoszyć się ‘wynosić się nad innych’, ‘chcieć panować, przewodzić’, od XVI w. ‘wzbogacać się; daw. od XVI w. *panoszyć* ‘wzbogacać; dawać większą władzę, dodawać wartości, znaczenia’ (SEBor: 411);

panosza ‘paź, giermek’, ‘sługa’ (w bibliji), ale ze szlachty, oznacza niby ‘półpanka, włodykę, ścierciałkę’ (SEBr: 393); ‘niższy szlachcic, zależny od możniejszej szlachty, sługa, pacholek’, rzadziej ‘rycerz’, wyjątkowo ‘szlachcic’, od XVI w. ‘człowiek wysokiego stanu’, ‘niższy szlachcic, zależny od możniejszego’ (SEBor: 411);

panic (dzisiaj: *panicz*) ‘syn osoby nazywanej panem, młody szlachcic, też szlachcic w ogóle’ (SEBor: 410);

pański 1. ‘odnoszący się lub należący do mężczyzny, do którego zwracamy się, używając formy *pan*’; 2. ‘odnoszący się do pana – bogacza, arystokraty lub właściciela majątku ziemskiego’; też: ‘charakterystyczny dla jego zachowania lub wyglądu’; 3. ‘odnoszący się do Boga’ (SJP PWN);

pańszczyzna 1. dawniej ‘obowiązek wykonywania przez chłopów różnych prac na rzecz właściciela majątku’; 2. pejorat. ‘przykre i uciążliwe obowiązki’ (WSJP PAN).

W świetle gniazda leksykalnego „państwo” – ojczyzna to zarówno organizacja polityczna, jak też terytorium i ludzie na nim zamieszkujący, pozostający względem siebie w zależności i podlegający władzy zwierzchniej (rządowi), mający obowiązki i powinności. W płaszczyźnie aksjologicznej na plan pierwszy wysuwa się tu władza, posiadanie własności i uprzywilejowanej pozycji.

Kraj

Kraj to 1. ‘obszar zamieszkaný, stanowiący zazwyczaj samodzielną całość państwową; państwo, ojczyzna’; 2. ‘terytorium wyróżniające się położeniem geograficznym, jakimiś właściwościami terenowymi; okolice, strony’; 3. przestarz. dziś książk. ‘kraniec, koniec, krawędź, w tym znaczeniu częściej: skraj’ (SJPD III: 1089). W *Słowniku*

etymologicznym języka polskiego W. Borysia czytamy, że *kraj* to „od XIV w. ‘państwo, ojczyzna; okolice, strony, kraina’, przest. ‘kraniec, koniec, skraj’, w stp. ‘granica terytorium, terytorium objęte granicami, okolica, okręg’, ‘brzeg, skraj, strona, zewnętrzna strona’” (SEBor: 255).

Kaszubski *kraj* – poza ‘kraj, państwo, ojczyzna, najbliższa okolica; łąd stały; skraj pola’ – ma znaczenie ‘ostrze u pługa krojące ziemię, lemiesz’. Słowo *kraj* wywodzone jest od „psł. **krajb* ‘brzeg, krawędź, skraj, granica czegoś’ > ‘pas ziemi leżący na krańcu czegoś, na granicy lub w granicach czegoś; okolica, kraina’, rzecz. odczas. od psł. **krojitti* ‘powodować oddzielenie, rozdzielenie’ > ‘oddzielać, rozszczepiać, odcinać, odkrawać, kroić’” (SEBor: 255).

W bliskim, „rodzinnym” związku z *krajem* są w polszczyźnie takie słowa, jak:

krajan ‘człowiek pochodzący z tej samej okolicy, miejscowości lub kraju; rodak, ziomek’ (SJPD III: 1090);

krajowy 1. ‘związany z krajem – terytorium’, 1a. [...], 1b. ‘charakterystyczny dla danego kraju – jego krajobrazu, historii, kultury, gospodarki lub sposobu funkcjonowania’, 1c. ‘wytworzony w danym kraju’, 1d. ‘pochodzący z danego kraju’, 1e. ‘reprezentujący władze danego kraju lub ich politykę’ (WSJP PAN);

kraina 1. książk. ‘obszar wyodrębniony ze względu na właściwości geograficzne, gospodarcze, przyrodnicze lub etnograficzne na tle sąsiednich obszarów’; 2. książk. ‘obszar będący tworem myśli i uczuć, związany ze wspomnieniami z przeszłości lub wymyślonymi postaciami’; 3. książk. ‘obszar objęty granicami państwa’ (WSJP PAN);

krajać 1. ‘wykonując posuwiste ruchy ostrym narzędziem, dzielić coś na części lub oddzielać część od całości’; 2. [...], 3. [...]’ (WSJP PAN).

Gniazdo „kraju” ukazuje konceptualizację ojczyzny jako okolicy, obszaru wydzielonego granicami i wyróżniającego się od innych, też jako samodzielnego bytu państwowego z reprezentującymi go władzami. Ojczyzna-kraj to także twór światopoglądowy („twór myśli i uczuć”); jako taka kojarzona jest z krajobrazem, historią, kulturą i gospodarką. Zamieszkują ją ludzie sobie bliscy (*rodacy*), których łączy wspólna przeszłość.

Pamięć OJCZYZNY utrwalona w nazwach: kody kulturowe „rodu i rodziny”, „domu”, „władzy i panowania”, „ziemi”

Analizowane wyżej nazwy polskiej ojczyzny, zogniskowane w gniazdach leksykalnych „ojczyzny i patrii”, „macierzy”, „państwa” oraz „kraju”, niosą ze sobą pamięć kultury, więc modele postrzegania, konceptualizacji i interpretacji świata polskiej wspólnoty językowo-kulturowej. Spojrzenie na całe grupy leksemów, wewnętrzne

formy słów nazywających ojczyznę, ich znaczenia współczesne, historyczne i pierwotne oraz na ich derywaty daje możliwość odkrywania charakterystyk składających się na całościowe wyobrażenie OJCZYŹNY i mówienia o czterech kodach kulturowych leżących u podłoża jej nazw – kody: (1) „rodu i rodziny”, (2) „domu”, (3) „władzy i panowania” oraz (4) „ziemi”¹².

Analizy slawistów, których studia opublikowane zostały na łamach tomu *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*: Swietłany Tołstojowej (Tołstaja 1993), Michała Łesiowa (1993), Teresy Pileckiej (1993), Michała Sajewicza (1993), Swietłany Procharawej (Proharava 1993), Jiříego Damborský’ego (1993), Bożeny Rejakowej (1993) czy Jerzego Bartmińskiego (1993), dowodzą, że kod rodu i rodziny reprezentowany jest przez takie nazwy ojczyzny, jak: rosyjska *rodina*, bułgarskie *rodina*, *roden kraj*, białoruska *radzima*, a także przez nazwy ojczyzny pochodne od nazw członków rodziny i rodu – ojca i matkę. Figura „ojca” obecna jest w wielu słowiańskich nazwach ojczyzny – poza polską *ojczyzną* por. też: ukr. *batkiwszczyna*, błrus. *bačkaŭszczyna* i *ajczyna*, słowac. *otčina*, ros. *otečestvo* i *otčizna*, bułg. *otečestvo*, mac. i kasz. *tatkowina* („ojcowski” rodowód mają też łacińska *patria* i francuska *la patrie*). Figura „matki” ujawnia się w polskiej *macierzy* oraz w serbskiej i chorwackiej *maticy*. Za S. Tołstojową można w tym miejscu powtórzyć, że rodzina jest „modelem, prototypem, a zarazem metaforą ojczyzny” (Tołstaja 1993: 21).

Najbliższy wspólnotowemu kodowi „rodu i rodziny” jest przestrzenny kod „dom”, do którego pośrednio nawiązuje polska leksyka z gniazd „ojczyzna” i „macierz”; explicite uobecnia się on w takich nazwach, jak: serbska i chorwacka *domovina* (por. też *domoljub* i *domobran* ‘patriota, obrońca ojczyzny’), kaszubskie *domowizna* ‘mała ojczyzna, kraj rodzinny, gniazdo rodzinne’, czeskie: *doma*, *otcovský dům*, *domov*, *domovina*, słowackie *domovina* i *domov*. Polskie gniazdo „ojczyzny i patrii” nawiązuje do tego kodu w sposób pośredni – figury „ojca” i „matki” wiąże z domem relacja metonimii. Poświadczają ten kod również nazwy metaforyczne ojczyzny jako *domu rodzinnego*, *domu ojców* czy *polskiego domu*.

W słowiańskich nazwach ojczyzny uobecnia się również kod „władzy i panowania”, poświadczany zwłaszcza nominacjami ojczyzny w językach czeskim (*vlast*) i słowackim (*vlast’*) – etymologicznie nazwy te związane są z czasownikiem *vlasti* ‘mieć władzę, panować’, por. też derywowaną od *vlast* leksykę nazywającą ludzi i ich postawy wobec ojczyzny: *vlastenec* ‘patriota’, *vlastenka* ‘patriotka’, *vlastenectví* ‘patriotyzm’, *vlastencký* ‘patriotyczny’, *vlastimilovaný* ‘kochający ojczyznę’, a także „patriotyczne” nazwy osobowe: *Vlastimil/Vlastimila*, *Vlastislav/Vlastislava*, *Vlastibor*, derywaty imienne od czasownika *vlastenčit* – *vlastenčení* i pochodzący od *vlastenec* wyraz *vlastenectví* określają różne „jakości” patriotyzmu (jałowy patriotyzm,

12 Na obecność dwóch pierwszych w słowiańskich nazwach ojczyzny wskazywała już w swoim artykule S. Tołstojowa (Tołstaja 1993: 20).

niby-patriotyzm, prawdziwe umiłowanie ojczyzny), nazywają zdradę ojczyzny (*velezdrada*) (zob. Damborský 1993: 171).

W polszczyźnie echo kodu „władzy i panowania” odzwierciedlane jest w gnieździe leksykalnym „państwo”, niosącym konceptualizację ojczyzny jako terytorium z władzą zwierzchnią. Kod ten w pewnym zakresie zdaje się potwierdzać także leksyka z gniazda „ojczyzna i patria” (z osobą ojca, który ma władzę w rodzinie; fakt zależności i podległości względem kogoś oddaje wyrażenie *ojczysty człowiek* ‘podany’) (SW VII: 727).

Analiza jeszcze innych nazw ojczyzny ujawnia też kod ziemi – jego obecność poświadcza leksyka z gniazda „kraj” oraz nieanalizowane tutaj nazwy zestawieniowe typu: *ziemia rodzinna*, *ziemia ojczysta*, *ziemia ojców*, *kraj rodzinny/urodzenia* itp.

Wszystkie opisane wyżej „kody”, motywowane nominacjami ojczyzny w języku polskim (i językach słowiańskich), pozostają względem siebie w koherentnym usieciowieniu. Dwa pierwsze („rodzina i ród” oraz „dom”) bazują na obrazie małej społeczności (rodzinnej), jej miejsca zamieszkania i na funkcjach pełnionych przez „filary” owej społeczności (ojca lub matkę) – niosą wspólnotowo-lokatywne postrzeżenie ojczyzny z właściwymi dla tego widzenia wartościami, takimi jak życie, swojskość, bliskość, bezpieczeństwo, opieka. Dwa kolejne – kod „władzy i panowania” oraz kod „ziemi” – fundowane są na wyobrażeniu większej społeczności, zajmowanego przez nią terytorium, organizacji wewnętrznej tej wspólnoty i jej reprezentantów (władzy). Jest to przestrzenno-instytucjonalne widzenie ojczyzny, którego aksjologiczne konstanty stanowią: historia, kultura, wspólnota przeszłości, gospodarka i prawo oraz krajobraz.

Podstawowa i zakorzeniona w polszczyźnie nazwa *ojczyzna* wskazuje na eksponowaną pozycję ojca w konceptosferze ojczyzny, co zgodne jest z patriarchalnym modelem rodziny ugruntowanym w polskiej kulturze. Postrzeżenie takie zbiega się z wnioskami J. Bartmińskiego, który zamykając w 1992 r. konferencję na temat pojęcia *OJCZYZNY* w językach europejskich, twierdził, że to człowiek „stoi u początków, a ojczyzna jako przestrzeń i dalej jako instytucja, która tę przestrzeń organizuje, a potem jeszcze jako kultura i zespół wartości, stoją jakby w dalszej kolejności, choć w historycznych konfiguracjach mogą stawać na miejscu pierwszym” (Tołstoj, Policastro, Bartmiński 1993: 294, zob. też Bartmiński 1993). Do rozważenia pozostaje kwestia, czy w świetle innych danych relevantnych etnolingwistycznie pozycja ojca w polskim wyobrażeniu *OJCZYZNY* jest równie silna co w świetle analiz wewnętrznej formy słowa. Odpowiedź na to pytanie mogą przynieść kolejne badania podjęte na innym typie danych.

Skróty

ang. – angielski, błrus. – białoruski, bułg. – bułgarski, cs. – cerkiewnosłowiański, goc. – goci, grec. – grecki, kasz. – kaszubski, łac. – łaciński, mac. – macedoński, niem. – niemiecki, psł. – prasłowiański, ros. – rosyjski, słowac. – słowacki, stcsłow. – staro-cerkiewno-słowiański, stind. – staroindyjski, stp. – staropolski, strus. – staroruski, ukr. – ukraiński

Słowniki

- ISJP: M. Bańko (red.), *Inny słownik języka polskiego PWN*, t. I–II, Warszawa 2000.
- LASiS: J. Bartmiński (red. naczej.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. I: *Dom*, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka (red.), Lublin 2015; t. II: *Europa*, W. Chlebda (red.), Lublin – Opole 2018; t. III: *Praca*, J. Bartmiński, M. Brzozowska, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), Lublin 2016; t. IV: *Wolność*, M. Abramowicz, J. Bartmiński (red.), Lublin – Warszawa 2019; t. V: *Honor*, P. Sotirov, D. Ajdačić (red.), Lublin 2017.
- MSJP: S. Skorupka, H. Auderska, Z. Łempicka (red.), *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1968.
- NSEJP: K. Długosz-Kurczabowa, *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003.
- PSJP: E. Sobol (red.), *Podręczny słownik języka polskiego*, Warszawa 1996.
- PSWP: H. Zgółkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. XXVI, Poznań 2000.
- SEBor: W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- SEBr: A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1970 [przedruk z wyd. 1, Kraków 1927].
- SJP PWN: *Słownik języka polskiego PWN*, [on-line:] <https://sjp.pwn.pl/>.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.
- SJPSz: M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–III, wyd. 2 popr., Warszawa 1983–1985; Suplement, M. Bańko, M. Krajewska, E. Sobol (red.), Warszawa 1992.
- SL: S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, wyd. 2, Lwów 1854–1861.
- SPXVI: M.R. Mayenowa (red.), F. Pełowski (zast. red.), *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I–XXXVIII, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966–1994; Warszawa 1995–.
- SSiSL: J. Bartmiński (red.), S. Niebrzegowska-Bartmińska (zast. red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. I: *Kosmos*, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996, cz. 2: *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999, cz. 3: *Meteorologia*, Lublin 2012, cz. 4: *Świat, światło, metale*, Lublin 2012; t. II: *Rośliny*, cz. 1: *Zboża*, Lublin 2017, cz. 2: *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, Lublin 2018, cz. 3: *Kwiaty*, Lublin 2019, cz. 4: *Zioła*, Lublin 2019, cz. 5: *Drzewa owocowe i iglaste*, Lublin 2020, cz. 6: *Drzewa liściaste*, Lublin 2021, cz. 7: *Krzewy i krzewinki*, Lublin 2022.
- SW: J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa 1952–1953 [reprint wyd. fotooffset. 1900–1927].
- WSE-HJP: K. Długosz-Kurczabowa, *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa 2008.
- WSJP PAN: P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, [on-line:] <http://wsjp.pl/>.

Literatura

- BARTMIŃSKI J., 1990, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin, s. 109–127.
- BARTMIŃSKI J., 1993, *Polskie rozumienie ojczyzny i jego warianty*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Lublin, s. 23–48.
- BARTMIŃSKI J., 2006, *Niektóre problemy i pojęcia etnolingwistyki lubelskiej*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 18, s. 77–90.
- BARTMIŃSKI J., 2008, *Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna?*, [w:] A. Dąbrowska (red.), *Język a Kultura*, t. 20: *Tom jubileuszowy*, Wrocław, s. 15–33.
- BARTMIŃSKI J., 2010, *Pojęcie językowego obrazu świata i sposoby jego operacjonalizacji*, [w:] P. Czapliński, A. Legeżyńska, M. Telicki (red.), *Jaka antropologia literatury jest dzisiaj możliwa?*, „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań, s. 155–178.
- BARTMIŃSKI J., 2013, *Rola etymologii w rekonstrukcji językowego obrazu świata*, „LingVaria” VIII, nr 2 (16), s. 233–245. DOI: 10.12797/LV.08.2013.16.15.
- BARTMIŃSKI J., 2016, *O aktualnych zadaniach etnolingwistyki*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 28, s. 7–29. DOI: 10.17951/et.2016.28.7.
- BARTMIŃSKI J., 2018, *O założeniach i postulatach lingwistyki kulturowej (na przykładzie definicji PRACY)*, „Półrocznik Językoznawczy Tertium” 3 (1), s. 26–55. DOI: 10.7592/tertium2018.3.1.bartmiński.
- BARTMIŃSKI J., 2022, *Folk, national, and transnational dimensions of ethnolinguistics*, [w:] S. Niebrzegowska-Bartmińska, A. Głaz (red.), *Etnolingwistyka – bilans dyscypliny. Metody i postulaty badawcze*, t. 1, Lublin, s. 13–29.
- BARTMIŃSKI J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2016, *PRACA w kręgu wartości słowiańskich i europejskich*, [w:] J. Bartmiński (red. nacz.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 3: *Praca*, J. Bartmiński, M. Brzozowska, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), Lublin, s. 13–42.
- BRZozowska M., 2009, *Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne*, Lublin.
- DAMBORSKÝ J., 1993, *Ojczyzna w języku czeskim*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Lublin, s. 167–176.
- DŁUGOSZ-KURCZABOWA K., 2003, *Wstęp*, [w:] K. Długosz-Kurczabowa, *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, s. 5–8.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1995, *Wpływ etymologii na współczesne rozumienie znaczeń wyrazów*, [w:] F. Sławski, H. Mieczkowska (red.), *Studia z językoznawstwa słowiańskiego*, „Prace Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 14, Kraków, s. 59–62.
- JAKUBOWICZ M., 1999, *Badania etymologiczne w rekonstrukcji językowego obrazu świata*, [w:] A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski (red.), *Przeszłość w językowym obrazie świata*, Lublin, s. 117–127.
- JAKUBOWICZ M., 2012, *Badania etnolingwistyczne a etymologia*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 24, s. 173–181.
- JAKUBOWICZ M., 2015, *Co możemy wyczytać ze struktury słowa? Poszukiwania przy okazji badań diachronicznych*, [w:] M. Misiak, J. Kamieniecki (red.), *Język a Kultura*, t. 25: *Struktura słowa a interpretacja świata*, Wrocław, s. s. 11–20.
- KACZAN A., 2015, *Hipotezy etymologiczne nazwy jęczmień a językowo-kulturowy obraz tego zboża w polszczyźnie ludowej*, „LingVaria” X, nr 1 (19), s. 171–180. DOI: 10.12797/LV.10.2015.19.11.

- KIELAK O., 2015, *Etymologia a językowo-kulturowy obraz jałowca i kaliny*, „LingVaria” X, nr 1 (19), s. 181–193. DOI: 10.12797/LV.10.2015.19.12.
- KŁOSKOWSKA A., 1991, *Kultura narodowa*, [w:] A. Kłoskowska (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 1: *Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, Wrocław, s. 51–62.
- ŁESIÓW M., 1993, *Bat’kiwszczyzna, wityczna, ridnyj kraj. Ojczyzna w języku ukraińskim*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Lublin, s. 93–104.
- NIEWIARA A., 2000, *Badania etymologii a odtwarzanie językowego obrazu świata*, [w:] A. Dąbrowska, J. Anusiewicz (red.), *Język a Kultura*, t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, Wrocław, s. 97–105.
- PILECKA T., 1993, *Pojęcie ojczyzny w literaturze i publicystyce bułgarskiej*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Lublin, s. 191–204.
- POPOWSKA-TABORSKA H., 2012, *Rola etymologii w kształtowaniu językowego obrazu świata (rozważania oparte na słowiańskim materiale językowym)*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 24, s. 155–171.
- PROHARAVA S., 1993, *Moj rodny kut, jak ty mne mily... (‘radzima’ u belaruskaj movy)*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Lublin, s. 141–154.
- REJAKOWA B., 1993, *Ojczyzna Słowaka niejedno ma imię*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Pojęcie ojczyzny w językach europejskich*, Lublin, s. 177–189.
- SAJEWICZ M., 1993, *Wyobrażenie „małej ojczyzny” w białoruskojęzycznych wspólnotach wiejskich na Białostocczyźnie*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Lublin, s. 127–139.
- SŁAWSKI F., 1998, *Matka, mać, macica, macierz, maciora, mama*, „Język Polski” LXXVIII, nr 1–2, s. 6–15.
- TOKARSKI R., 1999, *Przeszłość i współczesność w językowym obrazie świata. Metodologiczne pytania i propozycje*, [w:] A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski (red.), *Przeszłość w językowym obrazie świata*, Lublin, s. 9–23.
- TOLSTAĀ S.M., 2006, *Kul’turnaĀ semantika i ětimologiĀ*, [w:] I. Janyšková, H. Karliková (red.), *Studia etymologica Brunensia* 3, Praha, s. 385–297.
- TOŁSTAJA S., 1993, *Ojczyzna w ludowej tradycji słowiańskiej*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Lublin, s. 17–22.
- TOŁSTOJ N.I., Policastro P., Bartmiński J., 1993, *Zamknięcie konferencji*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Lublin, s. 291–294.
- WANIAKOWA J., 2020, *Etymologia a etnolingwistyka: różne metodologie – wspólny cel*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 32, s. 21–34. DOI: 10.17951/et.2020.32.21.
- WOJTYŁA-ŚWIERZOWSKA M., 1998, *Kognitywizm w etymologii*, „Rocznik Slawistyczny” LI, s. 17–31.

**How Much of a Father, How Much of a Mother is There in the Polish *OJCZYŻNA* [FATHERLAND]?
Once again About the Role of Etymological Data in the Reconstruction
of the Linguistic Worldview
Abstract**

The author assumes that (1) etymological data are ethnolinguistically relevant, (2) the task of etymological research is to detect the original meaning of a word (to find the original semantic motivation) and to reach a world that disappeared, but, at the same time, remained a part of the present, (3) the focus of the research should shift from formal interests to broadly understood semantics (reconstruction of the conceptualization processes that accompany the nominations and of the linguistic image of the words hiding behind words). Based on this, the author undertakes the analysis of the names for the fatherland in the Polish language. To do this, she compares the Polish lexis and its onomasiological basis with the corresponding vocabulary of other Slavic languages. According to the author, studying the semantics of a whole group of words allows us to discover the basic cognitive situation, i.e. the generalized experience of a specific linguistic and cultural community. Using dictionary data and studies of the concept of the “fatherland” in Slavic languages, the author analyses the names related to the Polish concept of *OJCZYŻNA*: lexical and semantic nests such as “*ojczyzna i patria*” [*homeland and patria*], “*macierz*” [*“motherland”*], “*państwo*” [*“state”*] and “*kraj*” [*country*], and she extracts the underlying cultural “codes”: (1) kin and family, (2) home, (3) power and dominion, and (4) land. The author also shows the coherence of these codes and the image of the fatherland that emerges from them.